

BAUDŽIAMOJO PROCESO VEIKSMŲ TEISĖTUMO VERTINIMAS ŽALOS ATLYGINIMO KONTEKSTE

Marijus Šalčius

Kauno apygardos prokuratūra

Vytauto Didžiojo universiteto Teisės fakultetas

Elektroninis paštas: marijus.salcius@vdu.lt

Mindaugas Bilius

Lietuvos policijos mokykla

Vytauto Didžiojo universiteto Teisės fakultetas

Elektroninis paštas: mindaugas.bilius@vdu.lt

Straipsnis pateiktas 2016 m. gruodžio 9 d., parengtas spausdinti 2017 m. sausio 24 d.

DOI: 10.13165/JUR-16-23-2-05

Santrauka. Straipsnyje analizuojamas žalos, atsiradusios dėl neteisėtų ikiteisiminio tyrimo pareigūnų, prokuroro ar teismo veiksmų, atlyginimo teisinis reguliavimas, atskleidžiami tokio reguliavimo prieštaravimai Lietuvos Respublikos Konstitucijai bei tarptautiniams teisės aktams, taip pat identifikuojami esminiai negatyvios teisinio reguliavimo įtakos kasdieninei baudžiamajai procesinei veiklai aspektai. Straipsnyje pagrindinis dėmesys yra koncentruojamas į vieną iš būtinų Valstybės civilinės atsakomybės sąlygų – baudžiamąjį proceso veiksmų (sprendimų) neteisėtumo vertinimą teismų praktikoje. Teismų praktikos bei doktrinos analizė autoriams leidžia daryti išvadą, kad teisės doktrinoje pateikiama baudžiamąjį proceso pažeidimo sąvoka teismų praktikoje yra labai išplečiama, pažeidimą siejant ne vien su baudžiamąjį proceso įstatymo konkrečių normų pažeidimu, bet ir su teisėsaugos institucijų bendrąja pareiga elgtis atidžiai ir rūpestingai. Taip pat straipsnyje keliama abejonė dėl teismų praktikos, kuomet tas pats baudžiamąjį proceso veiksmas skirtingai yra vertinamas baudžiamajame ir civiliniame procesuose, mokslinio bei praktinio pagrįstumo.

Reikšminiai žodžiai: baudžiamasis procesas, baudžiamąjį proceso pažeidimas, žalos atlyginimas, pareiga atlyginti žalą, teisėsaugos institucijų pareigūnų ir teismo atsakomybė.

Ivadas

Baudžiamasis procesas yra daugialypė veikla, kurios paskirtis – ginant žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus greitai, išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir tinkamai pritaikyti įstatymą, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas ir niekas nekaltas nebūtų nuteistas¹. Prokuroras ir ikiteisminio tyrimo įstaigos kiekvienu atveju, kai paaiškėja nusikalstamos veikos požymių, privalo pagal savo kompetenciją imtis visų įstatymų numatytų priemonių, kad per trumpiausią laiką būtų atliktas tyrimas ir atskleista nusikalstama veika². Baudžiamojo proceso įstatymas numato platų procesinių veiksmų spektrą, kurių atlikimas turėtų garantuoti sėkmingą minėtosios pareigos įvykdymą. Deja, ne visuomet taip nutinka. Baudžiamasis procesas, kurio metu prokurorai ir ikiteisminio tyrimo pareigūnai aktyviai naudojami įstatymo jiems suteiktomis galiomis ir atlieka daug bei sudėtingų procesinių veiksmų, neretai baigiamas ikiteisminio tyrimo nutraukimu arba išteisinamuoju nuosprendžiu³. Praėjus prokuroro nutarimo nutraukti ikiteisminį tyrimą arba teismo išteisinamojo nuosprendžio apskundimo terminui ir įsigaliojus šioms baigiamiesiems procesiniams sprendimams, kartais nebesusimąstoma, ar tyrimo metu atlikti veiksmai buvo teisėti, proporcingi ir nepažeidžiantys baudžiamojo proceso dalyvių teisių. Tokia praktika yra ydinga visų pirma dėl to, kad, atsiribojant nuo atliktų procesinių veiksmų sukeltamų teisinių pasekmių vertinimo ne tik užkertamas kelias ikiteisminio tyrimo praktinių problemų tinkamam identifikavimui, jų sprendimo būdų paieškoms⁴ bet ir, kaip matysime toliau, tai gali būti susiję ir su papildomomis Valstybės biudžeto išlaidomis.

Baudžiamojo proceso pažeidimas gali sukelti ganėtinai skirtingo pobūdžio teises pasekmes, tačiau viena sudėtingiausių ir reikalaujančių platesnės analizės pasekmių rūšių – žalos, atsiradusios dėl neteisėtų ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokuroro, teisėjo ir teismo veiksmų, atlyginimas. Minėtos žalos atlyginimo problematiškumą rodo ne tik toliau šiame straipsnyje analizuojamos teisinio reguliavimo spragos, doktrininės baudžiamojo proceso pažeidimo sampratos apibrėžties nepakankamumas, aiškių baudžiamojo proceso pažeidimo kriterijų, kuriais remiantis būtų galima nustatyti, ar pažeidimą patyręs asmuo įgyja teisę reikalauti žalos atlyginimo, nebuvimas, nevienodas tų pačių baudžiamojo proceso veiksmų teisėtumo vertinimas baudžiamajame ir civiliniame procesuose, bei tokio skirtingo vertinimo teorinio pagrindimo nebuvimas, taip pat kiekvienais metais augantis reikalavimų Lietuvos

1 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 37-1341.

2 *Ibid.*

3 ŠALČIUS, M. Baudžiamojo proceso pažeidimo teisinių pasekmių kai kurie probleminiai aspektai. Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka: mokslinių straipsnių rinkinys. 2015, t. 13, p. 246.

4 *Ibid.*

Respublikai atlyginti baudžiamojo proceso pažeidimu padarytą žalą, skaičius⁵. Todėl tampa aktualu identifikuoti aukščiau įvardintų problemų priežastis, atskleidžiant teismų praktikoje siūlomus šių problemų sprendimo variantus, bei įvertinti tokių pasiūlymų mokslinį ir praktinį pagrįstumą. Atitinkamai šiuo tyrimu keliamas tikslas – išanalizuoti baudžiamojo proceso veiksmų teisėtumo vertinimą, kuomet jis atliekamas sprendžiant žalos, atsiradusios dėl neteisėtų ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokuroro ir teismo, atlyginimo klausimą. Siekiant įvardinto tikslo, šiame straipsnyje naudojami lingvistinis, dokumentų ir bylų analizės, mokslinės literatūros analizės, apibendrinimo ir loginiai metodai.

Mokslinio tyrimo objektas – baudžiamojo proceso veiksmų teisėtumo vertinimas žalos atlyginimo kontekste.

Baudžiamojo proceso veiksmų teisėtumo vertinimas žalos atlyginimo kontekste Lietuvos teisės mokslo darbuose plačiau nagrinėtas nebuvo. Įvairius baudžiamojo proceso pažeidimo sampratos aspektus, tokio pažeidimo metu gautų duomenų vertinimą tyrinėjo E. Rimšelis⁶ bei A. Juozapavičius⁷. Valstybės civilinės atsakomybės už viešojo administravimo subjektų veiklą sampratą bei šios atsakomybės sąlygas nagrinėjo U. Gailiūnienė⁸ bei S. Selelionytė-Drukteinienė⁹. Žalos už baudžiamojo proceso metu padarytus pažeidimus atlyginimą savo monografijoje analizavo G. Goda¹⁰, tačiau autoriaus tyrimas labiau koncentravosi į žalos, atsiradusios dėl per ilgo baudžiamojo proceso, atlyginimą. Straipsnio autoriai ankstesniuose savo darbuose taip pat tyrė kai kuriuos su baudžiamojo proceso pažeidimu padarytos žalos atlyginimu susijusius klausimus. M. Šalčius analizavo baudžiamojo proceso pažeidimu sukeltamų teisinių pasekmių problematiką bei jų formas¹¹. M. Šalčiaus ir M. Biliaus

- 5 Remiantis Lietuvos teismų informacinės sistemos LITEKO duomenimis, 2006 metais į teismą dėl žalos, atsiradusios dėl ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokuroro, teisėjo ir teismo neteisėtų veiksmų atlyginimo (LR CK 6.272 straipsnis) buvo kreiptasi 15 kartų, o 2016 metais – 111 kartų. Lietuvos teismų informacinė sistema LITEKO [interaktyvus] [žiūrėta 2017-01-19]. <http://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/detalipaieska.aspx?detali=2>.
- 6 RIMŠELIS, E. Esminiai baudžiamojo proceso teisės pažeidimai: samprata, vertinimas ir procesiniai padariniai. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.
- 7 JUOZAPAVIČIUS, A. Duomenų (įrodymų), gautų pažeidžiant teisę, neleistinumas Lietuvos baudžiamajame procese. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2012.
- 8 GAILIŪNIENĖ, U. Atsakomybė už viešojo administravimo subjektų asmenims padarytą žalą Lietuvoje. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013.
- 9 SELELIONYTĖ-DRUKTEINIENĖ, S. Valstybės deliktinės atsakomybės raidos tendencijos. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.
- 10 GODA, G. Vertybiniai prioritetai baudžiamajame procese. Vilnius: Registrų centras, 2014.
- 11 Pavyzdžiui, ŠALČIUS, M. Baudžiamojo proceso pažeidimo teisinių pasekmių kai kurie probleminiai aspektai. Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka: mokslinių straipsnių rinkinys. Kaunas: Mykolo Romerio universitetas. 2015 [t.] 13, p. 246–259; ŠALČIUS, M. Procesinių prievartos priemonių taikymo pažeidimas ir pareiga atlyginti žalą. Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka: mokslinių straipsnių rinkinys. Kaunas: Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo fakultetas. 2013, [t.] 10, p. 238–251.

2016 metais išleistame moksliniame straipsnyje buvo analizuojamas minėto žalos atlyginimo teisinis reguliavimas¹². Tuo tarpu šiame straipsnyje yra koncentruojamasi į baudžiamojo proceso veiksmų (ne)teisėtumo, kaip vienos iš būtinų sąlygų Valstybės civilinei atsakomybei kilti, vertinimą žalos atlyginimo kontekste.

Užsienio šalyse mokslinius tyrimus viešosios atsakomybės klausimais yra atlikę D. Fairgrieve¹³, C. Harlow¹⁴. Straipsnyje analizuojamos atidumo ir rūpestingumo pareigos tam tikrus aspektus analizavo C. Elliott ir F. Quinn¹⁵. Atskirus baudžiamojo proceso pažeidimo bei jo sukeltųjų pasekmių aspektus nagrinėjo baudžiamojo proceso teisės mokslininkai V. Kornukov, N. Zhogin, G. N. Vetrova, Z. F. Kovriga ir kt.

1. Baigtinio procesinių veiksmų, kuriuos pažeidus asmuo įgyja teisę į žalos atlyginimą, sąrašo problematika

Turbūt nekyla abejonių, kad kiekvienas teisei priešingas veiksmas, padaręs kam nors žalą, sukuria prievolę ją atlyginti. Valstybė nėra kokia nors išimtis. Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – Konstitucija)¹⁶ 30 straipsnio 2 dalis numato, kad asmeniui padarytos materialinės ir moralinės žalos atlyginimą nustato įstatymas. Lietuvos Respublikos Konstitucinis teismas (toliau – Konstitucinis teismas) ne kartą yra konstatavęs, kad įstatymų leidėjas turi pareigą išleisti įstatymą ar įstatymus, nustatančius žalos atlyginimą asmeniui už jam padarytą materialinę ir moralinę žalą¹⁷. Įstatymais turi būti sudarytos visos reikiamos teisinės prielaidos padarytą žalą atlyginti teisingai¹⁸. Santykius, susijusius su žalos, atsiradusios dėl ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokuroro, teisėjo ir teismo neteisėtų veiksmų, atlyginimu, įstatymų leidėjas įtvirtino trejuose teisės aktuose: Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekse¹⁹ (toliau – LR BPK), Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse²⁰ (toliau – LR CK) bei Lietuvos

12 ŠALČIUS, M.; BILIUS, M. Baudžiamojo proceso pažeidimu padarytos žalos atlyginimo teisinis reguliavimas ir vertinimo teismų praktikoje problematika. Teisės apžvalga. Vytauto Didžiojo Universitetas, Nr. 2(14) (2016), p. 360–376.

13 FAIRGRIEVE, D. State liability in tort. Oxford: Oxford University Press, 2003.

14 HARLOW, C. State liability: Tort law and beyond. Oxford: Oxford University Press, 2004.

15 ELLIOTT, C.; QUINN, F. Tort Law. Harlow: Pearson Education Limited, 2011.

16 Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014.

17 Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. vasario 3 d. nutarimas. Valstybės žinios, 2010, Nr. 16-758; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas. Valstybės žinios, 2004, Nr. 181-6708.

18 Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. sausio 6 d. nutarimas. Valstybės žinios, 2011, Nr. 3-93; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. kovo 27 d. nutarimas. Valstybės žinios, 2009, Nr. 36-1390; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas. Valstybės žinios, 2006, Nr. 90-3529.

19 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, *supra* note 1.

20 Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262.

Respublikos žalos, atsiradusios dėl valdžios institucijų neteisėtų veiksmų, atlyginimo ir atstovavimo valstybei ir Lietuvos Respublikos Vyriausybei įstatyme²¹ (toliau – Žalos atlyginimo įstatymas).

LR BPK 44 straipsnio 4 dalis numato, kad kiekvienas asmuo, kuris buvo nepagrįstai sulaikytas ar suimtas, turi teisę į žalos atlyginimą įstatymų nustatyta tvarka. To paties įstatymo 46 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta nuostata, kad kai baudžiamasis procesas nutraukiamas dėl to, kad nenustatyta nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo požymių, o asmuo buvo suimtas, taip pat, kai priimamas išteisinamasis nuosprendis, prokuroras ir teisėjas privalo išaiškinti asmeniui dėl neteisėto sulaikymo, suėmimo ar nuteisimo pažeistų teisių atkūrimo ir žalos atlyginimo tvarką²². LR CK šią sritį reglamentuoja šiek tiek kitaip, 6.272 straipsnio 1 dalyje nustatant, kad žalą, atsiradusią dėl neteisėto nuteisimo, neteisėto suėmimo kardomosios priemonės taikymo tvarka, neteisėto sulaikymo, neteisėto procesinės prievartos priemonių pritaikymo, neteisėto administracinės nuobaudos – arešto – paskyrimo, atlygina valstybė visiškai, nepaisant ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokuratūros pareigūnų ir teismo kaltės²³. Žalos atlyginimo įstatymo, teisės akto, skirto reglamentuoti teisinius santykius dėl žalos atlyginimo ne teismo tvarka, 3 straipsnio 1 dalis numato, kad asmuo turi teisę kreiptis į Lietuvos Respublikos Teisingumo ministeriją dėl žalos, atsiradusios dėl neteisėto nuteisimo, neteisėto kardomojo kalinimo (suėmimo), neteisėto sulaikymo, neteisėto procesinių prievartos priemonių pritaikymo, neteisėto administracinės nuobaudos – arešto paskyrimo, atlyginimo ne vėliau kaip per 3 metus nuo to laiko, kai jis sužinojo arba turėjo sužinoti, kad įstatymų nustatyta tvarka nustatyta, jog nuteisimas, kardomasis kalinimas (suėmimas), sulaikymas, procesinių prievartos priemonių pritaikymas ar administracinės nuobaudos – arešto paskyrimas yra neteisėti²⁴.

Kaip matyti iš prieš tai cituotų įstatymų normų, teisės aktas, kuris yra skirtas baudžiamajai procesinei veiklai reguliuoti, analizuojamą sritį reglamentuoja siauriausiai. LR BPK teisinio reguliavimo ribas šioje srityje išplečia LR CK ir Žalos atlyginimo įstatymas. Baudžiamojo proceso įstatymo rengėjai pripažįsta, kad LR BPK 46 straipsnyje numatyti žalos atlyginimo pagrindai nesutampa su žalos atlyginimo pagrindais, numatytais Žalos atlyginimo įstatyme, visgi, jų nuomone, toks teisės aktų nuostatų nesutapimas nelaikytinas kolizija²⁵. Manytina, kad baudžiamojo proceso įstatymo rengėjai, teigdami, kad LR BPK nuostatos neatima teisės kreiptis dėl žalos

21 Lietuvos Respublikos žalos, atsiradusios dėl valdžios institucijų neteisėtų veiksmų, atlyginimo ir atstovavimo valstybei ir Lietuvos Respublikos Vyriausybei įstatymas, Valstybės žinios, 2002, Nr. 56-2228.

22 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, *supra* note 1.

23 Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas, *supra* note 20.

24 Lietuvos Respublikos žalos, atsiradusios dėl valdžios institucijų neteisėtų veiksmų, atlyginimo ir atstovavimo valstybei ir Lietuvos Respublikos Vyriausybei įstatymas, *supra* note 21.

25 GŪDA, G. et al. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I knyga. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003, p. 100.

atlyginimo ir Žalos atlyginimo įstatymo bei LR CK numatyta tvarka, pripažįsta LR BPK teisinio reguliavimo ribų išplėtimą žalos, atsiradusios dėl baudžiamojo proceso pažeidimo, atlyginimo srityje²⁶.

Kompleksiškai analizuojant LR BPK, LR CK ir Žalos atlyginimo įstatymo nuostatas, darytina išvada, kad asmuo, teisę reikalauti iš Valstybės žalos atlyginimo, įgyja tik tada, jeigu jis buvo neteisėtai laikinai sulaikytas, suimtas, jo atžvilgiu buvo taikoma bet kokia kita procesinė prievartos priemonė ar jis buvo neteisėtai nuteistas. Kitaip tariant, įstatymų leidėjas įtvirtino baigtinį konkrečių procesinių veiksmų, kurių atlikimo tvarką pažeidus, asmuo įgyja teisę reikalauti žalos atlyginimo, sąrašą²⁷. Vadovaujantis minėtomis LR BPK, LR CK ir Žalos atlyginimo įstatymo nuostatomis, asmuo neturi teisės reikalauti žalos atlyginimo, jeigu, pavyzdžiui, baudžiamojo proceso trukmė buvo pernelyg ilga arba jam buvo neleista pasinaudoti LR BPK garantuojamomis procesinėmis teisėmis į gynybą, nušalinimą ar atstovavimą arba kitaip neproporcingai buvo varžomas jo procesinis subjektiškumas. Tačiau abejotina, ar įstatymų leidėjas turi diskreciją nustatyti tokius atvejus, kada neteisėtais veiksmais padaryta žala būtų neatlyginta. Konstitucinis Teismas, analizuodamas Lietuvos Respublikos žalos, padarytos neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmais, atlyginimo įstatymo²⁸ nuostatų atitikimą Konstitucijai, nurodė, kad „<...> įstatymų leidėjo diskrecijos, kuria jis gali naudotis reguliuodamas santykius, susijusius su valstybės institucijų, pareigūnų neteisėtais veiksmais asmeniui padarytos materialinės ir (arba) moralinės žalos atlyginimu, negalima interpretuoti kaip apimančios jo laisvą nuožiūrą nustatyti kokį nors išsamų (baigtinį) sąrašą atvejų, kuriais tokia žala turi būti atlyginama, arba nustatyti, kad tam tikrais atvejais minėtais neteisėtais veiksmais padaryta žala gali būti neatlyginama <...> Konstatuotina, kad toks neteisėtų veiksmų apibrėžimas, kai yra pateikiamas išsamus (baigtinis) kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo neteisėtų veiksmų, kuriais fiziniam asmeniui gali būti padaroma žala, sąrašas, yra teisiškai nekorektiškas, nes neapima visų asmenų, kuriems neteisėtais valstybės institucijų, pareigūnų veiksmais gali būti padaryta žala, taip pat neapima visų galimų padaryti neteisėtų veiksmų, kuriais asmeniui gali būti padaroma žala (taip pat ir moralinė) <...>“²⁹. Nors Konstitucinis Teismas minėtame nutarime pasisakė ir dėl

26 *Ibid.*

27 ŠALČIUS, M.; BILIUS, M. Baudžiamojo proceso pažeidimu padarytos žalos atlyginimo teisinis reguliavimas ir vertinimo teismų praktikoje problematika. VU TF, VDU TF ir MRU TF recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys Baudžiamoji justicija ir verslas. Vilnius: Vilniaus universiteto Teisės fakultetas, 2016, p. 400.

28 Žalos atlyginimo įstatymu buvo pakeistas Lietuvos Respublikos žalos, padarytos neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmais, atlyginimo įstatymas, tačiau abiejuose teisės aktuose buvo įtvirtintas identiškas baigtinis procesinių veiksmų, kuriuos pažeidus asmuo įgyja teisę iš Valstybės reikalauti žalos atlyginimo, sąrašas (aut. past.)

29 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas. Valstybės žinios, 2006, Nr. 90-3529.

baigtinio procesinių veiksmų, kuriuos pažeidus asmuo įgyja teisę kreiptis dėl žalos atlyginimo, sąrašo ydingumo, tačiau nekonstatavo šį sąrašą įtvirtinančių teisės aktų prieštaravimo Konstitucijai, kadangi tai nebuvo minėtos konstitucinės justicijos bylos tyrimo dalykas. Taigi įstatymų nuostatos³⁰, reglamentuojančios žalos, atsiradusios dėl baudžiamojo proceso pažeidimo, atlyginimą šiuo metu yra galiojančios.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, analizuodamas LR BPK, LR CK bei Žalos atlyginimo įstatymo nuostatas³¹, kuriose įtvirtintas baigtinis baudžiamojo proceso veiksmų, kuriuos pažeidus asmuo įgyja teisę į žalos atlyginimą, sąrašas, laikosi pozicijos, kad konkrečių baudžiamojo proceso veiksmų, kurių neteisėtumą teismas gali konstatuoti, išvardijimas reiškia, kad, teisės aktuose įtvirtindamas prievolę atlyginti tokio pobūdžio žalą, įstatymų leidėjas netaikė bendrosios taisyklės, kad kiekvienas teisei priešingas veiksmas, padaręs kam nors žalą, sukuria prievolę ją atlyginti³². Taip pat, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, pateikia išaiškinimus³³, kaip elgtis teismui, priimant sprendimą dėl žalos, atsiradusios dėl baudžiamojo proceso pažeidimo, atlyginimo. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas savo praktikoje nurodo, kad neatskiriama Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis yra ir tarptautinės sutartys, kuriose Lietuvos Respublika įsipareigojo užtikrinti tam tikrų teisių ir interesų apsaugą, o juos pažeidžiančius veiksmus vertinti kaip pažeidimą³⁴. Situacijose, kuomet asmuo nurodo galimus neteisėtus pareigūnų veiksmus, kurie nenustatyti specialiose pareigūnų atsakomybę reglamentuojančiose teisės normose, teismai turėtų vertinti pateiktus faktus apie galimus pažeidimus bendrųjų teisės principų, Konstitucijos ir tarptautinių susitarimų kontekste³⁵. Taigi, teismas, nagrinėjantis bylą, kurioje reikalaujama atlyginti žalą, patirtą dėl procesinio veiksmo, kuris nepatenka į minėtą baigtinį veiksmų sąrašą, atsiduria keblioje situacijoje, – jis, siekdamas priimti teisėtą ir pagrįstą sprendimą, turi remtis vien bendraisiais teisės principais, Konstitucija ir tarptautiniais teisės aktais.

Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau – EŽTT) ne kartą pažymėjo, kad Lietuvoje nėra veiksmingų teisinės gynybos priemonių asmenims, kurie žalą patyrė dėl į šiame straipsnyje minėtą baigtinį sąrašą neįtrauktų baudžiamojo proceso veiksmų³⁶.

30 LR BPK 44 str., 46 str., LR CK 6.272 str., Žalos atlyginimo įstatymo 3 str. (aut. past.)

31 *Ibid.*

32 Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2007 m. vasario 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-7/2007; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2013 m. gruodžio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-634/2013 ir kt.

33 Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2015 m. gruodžio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-635-915/2015; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2010 m. gegužės 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-200/2010 ir kt.

34 *Ibid.*

35 *Ibid.*

36 Pavyzdžiui, Europos Žmogaus Teisių Teismo 2007 m. liepos 17 d. sprendimas byloje *Gečas v. Lithuania*, pareiškimo Nr. 418/04; Europos Žmogaus Teisių Teismo 2007 m. liepos 24 d. sprendimas byloje *Baškiene v. Lithuania*, pareiškimo Nr. 11529/04.

EŽTT, spręsdamas kitų valstybių piliečių skundus, susijusius su žalos, atsiradusios dėl baudžiamojo proceso pažeidimo, atlyginimo, nurodo, kad „[j]eigu konstatuojama, kad suėmimas nacionalinės teisės požiūriu buvo teisėtas, bet neteisėtas Konvencijos požiūriu, tai asmeniui turi būti priteisiamas žalos atlyginimas pagal Konvencijos 5 dalį“³⁷.

Įvertinant tai, kad Konstitucinis Teismas dėl egzistuojančio baigtinio procesinių veiksmų, kuriuos pažeidus asmuo įgyja teisę iš Valstybės reikalauti žalos atlyginimo, sąrašo ydingumo pasisakė dar 2006 metais, nėra aišku, kodėl įstatymų leidėjas į šią poziciją nesureagavo ir iki šiol nėra pakeistos LR BPK, LR CK bei Žalos atlyginimo įstatymo nuostatos. G. Goda, analizuodamas žalos atlyginimą dėl pernelyg ilgos baudžiamojo proceso trukmės (šis atvejis nepatenka į šiame straipsnyje minimą baigtinį procesinių veiksmų, kuriuos pažeidus asmuo įgyja teisę iš Valstybės reikalauti žalos atlyginimo, sąrašą), laikosi pozicijos, kad problemas išsprendžia gausėjanti šios kategorijos bylų teisminė praktika³⁸. Su tokia pozicija galima sutikti tik iš dalies. Iš konstitucinio teisinės valstybės principo *inter alia* kylantys teisinio reguliavimo aiškumo, tikslumo, nuoseklumo reikalavimai³⁹, įpareigoja keisti esamą žalos atlyginimo teisinį reglamentavimą, atsisakant baigtinio procesinių veiksmų, kuriuos pažeidus asmuo įgyja teisę iš Valstybės reikalauti žalos atlyginimo, sąrašo.

Nepaisant įstatymų leidėjo neveiklumo šioje srityje, teismų praktika byloje, kuriose siekiama baudžiamojo proceso pažeidimu padarytos žalos atlyginimo, su lig kiekvienais metais apima vis didesnę baudžiamojo proceso veiksmų ratą, kurių teisėtumas, žalos atlyginimo kontekste, yra ginčijamas. Jeigu prieš dešimtmetį buvusio kaltinamojo, kuris buvo išteisintas, kreipimasis į teismą, siekiant baudžiamajame procese patirtos žalos atlyginimo buvo itin retas atvejis, tai šiandien tokios situacijos yra ganėtinai dažnas reiškinys⁴⁰. Jei anksčiau buvo kvestionuojami tik baigtiniame sąraše esantys veiksmai, taikytos tik procesinės prievartos priemonės, tai šiai dienai teismai jau privalo vertinti ne tik konkrečių prievartos priemonių taikymą bet ir iki-teisminio tyrimo pradėjimo teisėtumą⁴¹, duomenų pranešimui apie įtarimą įteikti pakankumą⁴², prokuroro sprendimą perduoti bylą teisminiam nagrinėjimui, o ne

37 Pavyzdžiui, Europos Žmogaus Teisių Teismo 1989 m. gegužės 30 d. sprendimas byloje *Brogan v. UK*, pareiškimo Nr. 145-B; Europos Žmogaus Teisių Teismo 2000 m. balandžio 25 d. sprendimas byloje *Punzelt v. Czech Republic*, pareiškimo Nr. 31315/96 ir kt.

38 Goda, G. Vertybiniai prioritetai baudžiamajame procese, *supra* note 10, p. 237.

39 Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2016 m. gruodžio 7 d. nutarimas. TAR, 2016, Nr. 28387.

40 Lietuvos teismų informacinė sistema LITEKO, *supra* note 5.

41 Pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinio teismo 2016 m. balandžio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-201-370/2016.

42 Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2015 m. gruodžio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-718-421/2015.

nutraukti jį⁴³, daiktinių įrodymų grąžinimo savalaikiškumą ir jų ištirtumo lygį⁴⁴, policijos įstaigų finansines galimybes saugoti tam tikrus daiktinius įrodymus⁴⁵ ir pan.

2. Baudžiamojo proceso veiksmų teisėtumo (neteisėtumo) vertinimo problematika

Nagrinėjamos temos problematiškumas atsiskleidžia ir analizuojant Valstybės civilinės atsakomybės už baudžiamojo proceso pažeidimą sąlygas ir turinį. Teismų praktikoje, sprendžiant žalos, atsiradusios dėl baudžiamojo proceso pažeidimo, atlyginimo klausimą bene problematiškiausias yra vienos iš Valstybės civilinės atsakomybės sąlygų – pareigūnų veiksmų neteisėtumo nustatymas⁴⁶, t.y. ar tam tikras teisėsaugos pareigūnų atliktas procesinis veiksmas (priimtas sprendimas) laikytinas procesiniu pažeidimu, ar ne.

Teisės doktrinoje bendrąja prasme teisės pažeidimas suprantamas kaip teisei priešinga, kalta asmenų ar organizacijų veika, kuria padaroma žalos įstatymo saugomoms piliečių teisėms, teisėtiems interesams arba apskritai teisei tvarkai⁴⁷. Baudžiamojo proceso teisės pažeidimą E. Rimšelis apibrėžia kaip baudžiamojo proceso subjekto naudojimąsi baudžiamojo proceso teisės normomis, sąmoningai atsisakant vykdyti nustatytas pareigas, kurių vykdymas remiantis teise laikomas būtina asmens naudojimosi subjektinėmis teisėmis legalumo sąlyga⁴⁸. N. A. Gromov ir S. A. Polūnin baudžiamojo proceso pažeidimą apibrėžia kaip kaltą, socialiai kenksmingą, priešingą teisei veikimą, padarytą pakaltinamo baudžiamojo proceso teisės subjekto ar dalyvio, susidedantį iš tyčinio baudžiamojo proceso teisės normos reikalavimų pažeidimo, už kurį numatyta teisinė atsakomybė ir sankcijos taikymas⁴⁹. Būtinasis kiekvieno teisės pažeidimo subjektyviosios pusės elementas yra kaltė⁵⁰. Procesinio teisės pažeidimo

43 Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2014 m. birželio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-302/2014.

44 Pavyzdžiui, Kauno apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2016 m. gegužės 2 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2A-972-601/2016.

45 Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2013 m. gruodžio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-634/2013.

46 Teismų praktikoje netgi laikomasi pozicijos, kad nekonstatavus pareigūnų veiksmų neteisėtumo dėl kitų valstybės civilinės atsakomybės sąlygų (žalos ir priežastinio ryšio) pasisakyti net nėra būtinybės. Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2007 m. spalio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-388/2007; Lietuvos apeliacinio teismo 2011 m. birželio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-717/2011 ir kt.,

47 VAIŠVILA, A. Teisės teorija. Vadovėlis. Vilnius: Justitia, 2009, p. 445.

48 RIMŠELIS, E. Baudžiamojo proceso teisės pažeidimas: samprata ir sudėtis. Jurisprudencija. 2006, Nr. 6 (84), p. 83.

49 Gromov N. A.; Polunin S. A. Санкции в уголовно-процессуальном праве России (Sankcii v ugotovno-processual'nom prave Rossii). Maskva: Gorodec, 1998, p. 141.

50 *Ibid.*

specifika yra ta, kad jis turi būti padarytas tiesiogine ar netiesiogine tyčia, kadangi visų baudžiamojo proceso teisinių santykių subjektų veiklos reglamentacija griežta, todėl neatsargumo negali būti⁵¹.

Visgi, teismai, spręsdami žalos, atsiradusios dėl neteisėtų ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokuroro ar teismo veiksmų, atlyginimo klausimą, minėtas baudžiamojo proceso pažeidimo sampratas išplečia. Remiantis aukščiau pateiktomis baudžiamojo proceso pažeidimo sampratomis, baudžiamojo proceso pažeidimą, kaip būtiną sąlygą Valstybės civilinei atsakomybei kilti, turėtume suprasti tik kaip sąmoningą (tyčinį) baudžiamąjį procesą vykdančio subjekto veikimą (neveikimą) priešingai nei to reikalauja baudžiamojo proceso įstatymas. Visgi, teismų praktikoje baudžiamojo proceso pažeidimas suprantamas gerokai plačiau nei minėtose sampratose.

Baudžiamajame procese neteisėti veiksmai suprantami kaip veikimas arba neveikimas, kuris prieštarauja teisės aktų (įstatymų, kitų norminių aktų) nuostatomis. Baudžiamajame procese veiksma (procesinį sprendimą) paprastai laikome neteisėtu tada, kai jo neteisėtumas konstatuojamas instancine tvarka, pavyzdžiui, kai ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartį skirti kardomąją priemonę – suėmimą, panaikina apygardos teismas. Tokiais atvejais subjektas, pripažindamas sprendimą neteisėtu, nurodo konkrečius LR BPK straipsnius, kurie buvo pažeisti. Tokiose situacijose teismas, nagrinėjantis bylą dėl žalos atlyginimo, pareigūnų veiksmų neteisėtumą, kaip vieną iš būtinų valstybės civilinės atsakomybės sąlygų, konstatuoja beveik visais atvejais⁵². Atrodytų, kad baudžiamojo proceso veiksmų atlikimas griežtai laikantis LR BPK nustatytos tvarkos, turėtų garantuoti, kad atlikti veiksmai bet kokiaje situacijoje bus vertinami kaip teisėti. Tačiau, teismų, nagrinėjančių bylas dėl baudžiamojo proceso pažeidimų padarytos žalos atlyginimo, praktikoje pasitaiko atvejų, kuomet baudžiamojoje byloje, pavyzdžiui, apygardos teismui konstatavus apylinkės teismo tam tikro procesinio veiksmo teisėtumą, vėliau, asmeniui reikalaujant atlyginti dėl to veiksmo kilusią žalą, yra konstatuojamas to paties procesinio veiksmo neteisėtumas. Pavyzdžiui, Kauno miesto apylinkės teismo baudžiamojoje byloje Nr. 1-155-93/2012 asmeniui, įtariamam nusikalstamos veikos numatytos Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso⁵³ (toliau – LR BK) 228 straipsnio 2 dalyje padarymu, laikino nušalinimo nuo pareigų (LR BPK 157 straipsnis) terminas buvo tęsiamas 5 kartus. 3 teismo nutartys, kuriomis buvo pratęstas laikino nušalinimo nuo pareigų terminas, buvo skundžiamos aukštesnės instancijos teismui ir visais atvejais teismas konstatavo, kad įtariamajam laikinas nušalinimas nuo pareigų buvo taikomas teisėtai ir pagrįstai. Tačiau, minėtą asmenį išteisinus ir jam kreipusis į teismą dėl žalos, patirtos dėl laikino nušalinimo nuo pareigų, atlyginimo, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas konstatavo, kad teisėtas buvo tik

51 *Ibid.*

52 Pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. gruodžio 28 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 2A-563/2012; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2014 m. vasario 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-4/2014.

53 Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741.

LR BPK 157 straipsnyje numatytos procesinės prievartos priemonės paskyrimas, o jos taikymo termino pratęsimus teismai vertino kaip neteisėtus⁵⁴.

Tokį dvejetainį tų pačių baudžiamojo proceso veiksmų vertinimą teismai grindžia tuo, kad neteisėti veiksmai, su kuriais įstatyme siejama valstybės prievolė atlyginti žalą (neteisėtas nušeimas, neteisėtas suėmimas, neteisėtas sulaikymas ir kt.), yra procesiniai teisiniai veiksmai, tiesiogiai reglamentuojami baudžiamojo proceso normų. Iš šių veiksmų kilusi valstybės deliktinė atsakomybė yra civilinės teisės institutas. Tai lemia, kad civilinės atsakomybės taikymo atveju teisėsaugos institucijų veiksmų teisėtumo vertinimas nėra tapatus tų pačių veiksmų vertinimui baudžiamosios procesinės teisės požiūriu⁵⁵. Teismas, sprendžiantis klausimą dėl valstybės civilinės atsakomybės, gali priėti prie priešingos išvados dėl tam tikrų procesinių veiksmų teisėtumo, negu buvo padaryta baudžiamajame procese⁵⁶. Abejotina, ar tokia teismų argumentacija yra pakankama tų pačių baudžiamojo proceso veiksmų teisėtumą (neteisėtumą) vertinti priešingai baudžiamajame ir civiliniame procesuose.

EŽTT savo praktikoje, kurią nuosekliai plėtoja ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, pripažįsta, kad pranešimui apie įtarimą įteikti, kardomajai priemonei paskirti bei kaltinamajam aktui surašyti pakanka tokios informacijos, kuri yra pakankama objektyviai stebėjimui susidaryti nuomonę, jog įtariamasis galėjo padaryti nusikaltimą⁵⁷. Objektyvaus stebėjimo reikalavimas yra vertinamasis kriterijus, t.y. tos pačios informacijos kiekis keliems subjektams gali sudaryti skirtingą nuomonę apie nusikalstamos veikos padarymą. Tuo tarpu, teismų, kurie sprendžia žalos, atsiradusios dėl baudžiamojo proceso pažeidimo, atlyginimo, klausimą, išreiškia pozicija, kad jų nesaisto baudžiamojoje byloje padarytos išvados apie tas pačias aplinkybes, gali lemti situacijas, kuomet, sprendžiant elementaraus ikiteisminio tyrimo procesinio sprendimo priėmimo klausimą, pradedamas taikyti tokio aukšto duomenų pakankamumo kriterijus, kaip ir priimant apkaltinamąjį nuosprendį, susiklostymą. Tokie atvejai būtų nesuderinami su šiuo metu egzistuojančia procesine tvarka, kadangi ikiteisminio tyrimo metu sprendimams priimti pakanka mažiau duomenų, nei jų reikalinga priimant apkaltinamąjį nuosprendį, bei šioje stadijoje nėra vykdomas teisingumas.

Minimas problemas, bent iš dalies, teismai bando išspręsti teigdami, kad neteisėtais veiksmais, kaip valstybės civilinės atsakomybės sąlyga, gali būti teismo pripažinti, be kita ko, tokie veiksmai, kurie nors ir atitiko baudžiamojo proceso teisės normas, tačiau kuriais (veiksmais) pažeista pareigūnų bendroji rūpestingumo pareiga (LR

54 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2015 m. birželio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-395-469/2015.

55 Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. spalio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-414/2012; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2014 m. gruodžio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-563/2014 ir kt.

56 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2014 m. vasario 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-4/2014.

57 Pavyzdžiui, Europos Žmogaus Teisių Teismo 1994 m. spalio 28 d. sprendimas byloje *Murray v. UK*, pareiškimo Nr. 14310/88; Europos Žmogaus Teisių Teismo 2000 m. balandžio 6 d. sprendimas byloje *Labita v. Italy*, pareiškimo Nr. 26772/95 ir kt.

BPK 2 straipsnis), taip pat bendroji pareiga elgtis atidžiai ir rūpestingai (LR CK 6.246 straipsnio 1 dalis)⁵⁸. EŽTT jurisprudencijoje ši pareiga įvardinama kaip ypač stropaus proceso organizavimo pareiga⁵⁹. Visgi, abejotina, ar tai yra pakankama argumentacija baudžiamojo proceso veiksmų teisėtumo vertinimo dvilypumui pateisinti, kadangi nei teismų praktikoje, nei teisės doktrinoje nėra aiškiai ir išsamiai atskleistas pareigūnų rūpestingumo ir atidumo pareigos baudžiamajame procese turinys⁶⁰. Esant tokiai situacijai pareigūnai gali vengti priimti procesinius sprendimus, kadangi teismui, nagrinėjančiam žalos atlyginimo bylą ir pripažinus pareigūno veiksmus neteisėtais, tai gali būti pagrindinis pareigūno atžvilgiu pradėti tarnybinį patikrinimą ir taikyti tarnybinę atsakomybę.

Kita vertus, išteisinamojo nuosprendžio priėmimas savaime nereiškia visų baudžiamajame procese atliktų veiksmų ir sprendimų neteisėtumo. Pavyzdžiui, kai kurie užsienio autoriai teigia, kad sprendžiant žalos, atsiradusios dėl neteisėto nuteisimo, klausimą, reikėtų atskirti baudžiamojo proceso metu padarytas klaidas, kuomet nuteisiamas nekaltas asmuo arba išteisinamas kaltasis⁶¹. Prokurorai, veikdami pagal nustatytą kompetenciją įrodo arba ne asmens kaltę⁶². Tai, kad kai kurie *de facto* nusikalstamą veiką padarę kaltinamieji yra išteisinami yra neišvengiama, „nesugebėji-

58 Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2015 m. gruodžio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-670-378/2015; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2015 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-572-969/2015; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2015 m. rugsėjo 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-487-915/2015 ir kt.

59 Pavyzdžiui, Europos Žmogaus Teisių Teismo 1982 m. birželio 15 d. sprendimas byloje *Eckle v. Germany*, pareiškimo Nr. 8130/78; Europos Žmogaus Teisių Teismo 2000 m. liepos 31 d. sprendimas byloje *Barfuss v. Czech Republic*, pareiškimo Nr. 35848/97; Europos Žmogaus Teisių Teismo 2000 m. balandžio 6 d. sprendimas byloje *Labita v. Italy*, pareiškimo Nr. 26772/95; Europos Žmogaus Teisių Teismo 2000 m. gruodžio 21 d. sprendimas byloje *Jablonski v. Poland*, pareiškimo Nr. 4725/11 ir kt.

60 Nagrinėdami žalos, atsiradusios dėl baudžiamojo proceso pažeidimo, atlyginimo bylas teismai, konstatuodami pažeidimą, paprastai apsiriboja lakonišku teiginiu, kad pareigūnų veiksmai neatitiko bendrosios atidumo ir rūpestingumo pareigos, nedetalizuodami jos turinio. Pavyzdžiui Lietuvos Aukščiausiasis Teismas vienoje iš bylų teigė, kad „neteisėtais veiksmais kaip valstybės atsakomybės sąlyga gali būti teismo pripažinti ir tokie veiksmai, kurie nors ir atitiko atitinkamas baudžiamojo proceso normas, tačiau kuriais pažeista pareigūnų bendroji rūpestingumo pareiga (BPK 2 straipsnis).“ (Plačiau žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2016 m. gruodžio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-528-706/2016). Kitoje byloje konstatuota panašiai: „neteisėtais veiksmais, kaip valstybės civilinės atsakomybės sąlyga, gali būti teismo pripažinti ir tokie veiksmai, kurie nors ir atitiko atitinkamas baudžiamojo proceso teisės normas, tačiau kuriais pažeistos pareigūnų bendrosios rūpestingumo ir atidumo pareigos (CK 6.246 straipsnio 1 dalis, BPK 1, 2 straipsniai).“ (Plačiau žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2015 m. gruodžio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-670-378/2015.)

61 LAYNE, D. Compensation for Miscarriage of Justice. Internet Journal of Criminology [interaktyvus]. 2010, p. 3 [žiūrėta 2016-11-20]. <http://www.internetjournalofcriminology.com/Layne_Compensation_for_Miscarriage_of_Justice.pdf>.

62 *Ibid.*

mas įrodyti X , nereiškia įrodymo jog yra $NE-X$ ⁶³. Kita vertus, nors nekaltumo prezumpcijos principas reikalauja, kad asmens kaltė būtų įrodoma neabejotinai, tačiau baudžiamojo proceso taisyklės negali apsaugoti asmens nuo neteisėto nuteisimo⁶⁴. Teisės doktrinoje netgi galima aptikti nuomonių, kad dauguma neteisėtai nuteistųjų yra patys dėl to vienai ar kitaip kalti ir žalos kompensavimas tokiose situacijose yra negalimas⁶⁵. Kitų autorių teigimu, žalos, atsiradusios dėl baudžiamojo proceso pažeidimo kompensavimas galimas tik esant pareigūnų tyčiai⁶⁶. Jei asmuo buvo nuteistas laikantis procesinės tvarkos, tai būtų nesąžininga iš valstybės reikalauti žalos atlyginimo⁶⁷. „Kol valstybė veikia savo galios ribose, neteisėtai nuteisti asmenys turi prisiimti valstybės klaidų našta.“⁶⁸ Tačiau, kaip jau buvo minėta šiame straipsnyje, Lietuvos teismai laikosi kitos pozicijos, kuria remiantis yra išplečiamos asmenų galimybės siekti baudžiamojo proceso pažeidimu padarytos žalos atlyginimo.

Apibendrinant, darytina išvada, kad teismai, priimdami sprendimus, įpareigojančius Lietuvos Respubliką atlyginti žalą, atsiradusią dėl neteisėto ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokuroro ar teismo veiksmų, neteisėtai gali pripažinti ne tik bet kokius baudžiamojo proceso veiksmus ir sprendimus, net ir nepatenkančius į šiame straipsnyje minėtą bei teisės aktuose įtvirtintą baigtinį sąrašą⁶⁹, bet net ir tuos, kurių teisėtumas jau buvo konstatuotas baudžiamajame procese. Vertindami baudžiamojo proceso veiksmų teisėtumą, teismai neapsiriboja vien vertinimu, ar tam tikras proceso sprendimas buvo atliktas vadovaujantis LR BPK nuostatomis, o vis labiau kreipia dėmesį, ar konkretus veiksmas buvo atliktas laikantis teisės saugos institucijų pareigūnams keliamos bendrosios pareigos elgtis atidžiai ir rūpestingai. Manytina, kad teisės aktuose arba teismų praktikoje turėtų būti konkretizuotas pareigūnų rūpestingumo ir atidumo pareigos baudžiamajame procese turinys. Tai leistų pareigūnams atlikti procesinius veiksmus, atsižvelgiant į rūpestingumo ir atidumo pareigos turinį, ir taip išvengti tokių veiksmų neteisėtumo konstatavimo ateityje, kuomet bus sprendžiamas baudžiamojo proceso pažeidimu padarytos žalos atlyginimo klausimas.

63 LAUDEN, L. Truth, Error and Criminal Law: An Essay in Legal Epistemology. Cambridge: Cambridge University Press, 2006, p. 98 Iš: LAYNE, D. Compensation for Miscarriage of Justice, *supra* note 62.

64 LAYNE, D. Compensation for Miscarriage of Justice. *supra* note 62.

65 CHRISTIANSON, S. Innocent: Inside Wrongful Conviction Cases. New York: New York University Press, 2004, p. 17.

66 BOUCHER, L.C. Advancing the Argument in Favor of State Compensation for the Erroneously Convicted and Wrongfully Incarcerated. Catholic University Law Review. 2007, 3 (56), p. 1100.

67 *Ibid.*

68 KAPLAN, A. I. The case for comparative fault in compensating the wrongfully convicted. UCLA law review. 2008, 56(1), p. 239.

69 LR BPK 44 str., 46 str., LR CK 6.272 str. Žalos atlyginimo įstatymo 3 str. (aut. past)

Išvados

1. Remiantis Lietuvos Respublikos žalos, atsiradusios dėl valdžios institucijų neteisėtų veiksmų, atlyginimo ir atstovavimo valstybei ir Lietuvos Respublikos Vyriausybei įstatymu, LR BPK, LR CK, asmuo teisę reikalauti iš Valsybės žalos atlyginimo įgyja tik tada, jeigu jis buvo neteisėtai laikinai sulaikytas, suimtas, jo atžvilgiu buvo taikoma bet kokia kita procesinė prievartos priemonė ar jis buvo neteisėtai nuteistas. Toks teisinis reguliavimas leidžia daryti išvadą, kad įstatymo nuostatos, kuriomis nustatytas baigtinis procesinių veiksmų, kurių atlikimo tvarką pažeidus, asmuo įgyja teisę reikalauti žalos atlyginimo, sąrašas prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai bei tarptautiniams teisės aktams. Todėl teismas, spręsdamas žalos, atsiradusios dėl neteisėtų ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokuroro ar teismo veiksmų, atlyginimo klausimą ir siekdamas priimti teisėtą bei pagrįstą sprendimą, privalo remtis vien bendraisiais teisės principais ir tarptautiniais teisės aktais. Susiklosčiusi situacija turėtų būti sprendžiama keičiant teisinį reguliavimą ir atsisakant baigtinio baudžiamojo proceso veiksmų, kurios pažeidus asmuo įgyja teisę į žalos atlyginimą, sąrašo.
2. Doktrininė baudžiamojo proceso pažeidimo samprata teismų praktikoje yra išplečiama, neteisėtais pripažįstant bet kokius baudžiamojo proceso veiksmus. Sprendžiant pažeidimu padarytos žalos atlyginimo klausimą, neteisėtais yra pripažįstami ne tik teisėsaugos institucijų veiksmai, kurie buvo atlikti pažeidžiant baudžiamojo proceso įstatymo nustatytą tvarką, bet ir tie, kurie nors ir atitiko LR BPK normų reikalavimus, tačiau buvo atlikti nesilaikant bendrosios pareigos elgtis atidžiai ir rūpestingai, kurios turinys nei teismų praktikoje, nei teisės doktrinoje nėra pilnai atskleistas. Kadangi, procesinių veiksmų teisėtumas gali būti skirtingai įvertintas baudžiamajame ir civiliniame procesuose, turi būti detalizuotas pareigos elgtis atidžiai ir rūpestingai turinys.

LEGAL EVALUATION OF CRIMINAL PROCEDURE ACTIONS IN THE CONTEXT OF THE RIGHT TO COMPENSATION

Marijus Šalčius
Kaunas regional prosecutor's office,
Vytautas Magnus University,
Lithuania

Mindaugas Bilius
Lithuanian Police School,
Vytautas Magnus University,
Lithuania

Summary. *This article evaluates legal regulation with regard to damages inflicted by unlawful actions of interrogatory and investigatory bodies, prosecutors and courts, as well as revealing the conflicts of such regulation to the Constitution of the Republic of Lithuania and international legal acts, and identifying the main negative aspects of existing legal regulation for day-to-day procedural activity in criminal cases. The main focus in the article is on one of the conditions for State civil liability: the evaluation of the illegitimacy of actions (decisions) in the criminal process in the court's practice. The analysis of scientific doctrine and court practice shows that the concept of violation in the course of criminal procedure is significantly extended when the violation is linked not only with the concrete norms of the law of criminal procedure, but also with the common duty of law enforcement institutions to act with due care and diligence. The authors of the article raise the lack of scientific and practical arguments in justifying such court practices, when the same criminal procedure act (or decision) is qualified differently in criminal and civil procedures.*

Keywords: *criminal procedure, infringement of criminal procedure, compensation for damages, duty to compensate for damages, law enforcement officer's and court's responsibility.*

Marijus Šalčius, Kauno apygardos prokuratūros Viešojo intereso gynimo skyriaus prokuroras; Vytauto Didžiojo universiteto Teisės fakulteto doktorantas, lektorius. Mokslinių tyrimų kryptys: baudžiamasis procesas, ikiteisminis tyrimas, baudžiamojo proceso pažeidimas, žalos atlyginimas.

Marijus Šalčius, Kaunas Regional Prosecutor's Office, Division of Protection of the Public Interest, prosecutor; Vytautas Magnus University, Faculty of Law, PhD student, lecturer. Research interests: criminal procedure, pretrial investigations, infringements of criminal procedure, compensation for harm.

Mindaugas Bilius, socialinių mokslų (teisės) daktaras, Vytauto Didžiojo universiteto Teisės fakulteto docentas, Lietuvos policijos mokyklos viršininko pavaduotojas. Mokslinių tyrimų kryptys: baudžiamasis procesas, privati detektyvinė veikla.

Mindaugas Bilius, PhD, Vytautas Magnus University, Faculty of Law, associate professor, Lithuanian Police School, deputy head. Research interests: criminal procedure, private detectives.